

Krzysztof Persak

**„TROSKLIWY OPIEKUN I ŚWIATŁY
DORADCA POLSKI LUDOWEJ”
– poprawki Józefa Stalina do Konstytucji
PRL z 22 lipca 1952 roku**

Wśród krajów, które po drugiej wojnie światowej znalazły się w sowieckiej strefie wpływów, Polska jako jedno z ostatnich państw przyjęła nową ustawę zasadniczą, wzorowaną na stalinowskiej konstytucji ZSRR z 1936 roku. Wcześniej ustroj „demokracji ludowej” usankcjonowały konstytucje Jugosławii (31 stycznia 1946 r.), Albanii (14 marca 1946 oraz 4 lipca 1950 r.), Bułgarii (4 grudnia 1947 r.), Rumunii (13 kwietnia 1948 r.), Czechosłowacji (9 maja 1948 r.), Węgier (20 sierpnia 1949 r.) i NRD (7 października 1949 r.). Polscy komuniści natomiast najwyraźniej nie spieszyli się z opracowaniem nowej ustawy zasadniczej. Mimo, że jej uchwalenie było pierwszoplanowym zadaniem wyłonionego w wyborach 19 stycznia 1947 r. Sejmu Ustawodawczego, przez pierwsze dwa lata kadencji parlamentu nie zostały podjęte żadne działania w tym kierunku¹. W rezultacie w grudniu 1951 r. konieczne stało się

---

¹ Art. 3 ustawy konstytucyjnej z 19 II 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (tzw. „małej konstytucji”) stanowił,

przedłużenie kadencji Sejmu Ustawodawczego o sześć miesięcy, gdyż określony w „małej konstytucji” pięcioletni termin uchwalenia nowej ustawy zasadniczej nie został dotrzymany².

W istocie rzeczy Sejm Ustawodawczy odegrał jedynie fasadową rolę w procesie uchwalania konstytucji PRL. Komisja Konstytucyjna Sejmu zebrała się zaledwie czterokrotnie, a większość jej podkomisji, powołanych w celu opracowania zagadnień szczegółowych, odbyła tylko po dwa krótkie posiedzenia³. Projekt konstytucji, przyjęty później z niewielkimi zmianami przez parlament, powstał poza Sejmem. Opracowały go gremia powołane przez władze PZPR, szczególną zaś rolę w jego przygotowaniu odegrali członkowie najściślejszej elity władzy – przewodniczący KC PZPR Bolesław Bierut i czołowy ideolog partii Jakub Berman. Podczas prac konstytucyjnych zasięgnięto też opinii „troskliwego opiekuna i światłego doradcy Polski Ludowej” Józefa Stalina⁴.

Fakt, że sowiecki dyktator własnoręcznie wprowadził poprawki do projektu konstytucji PRL ma wymiar przede wszystkim sym-

---

iz „Zakres działania Sejmu Ustawodawczego obejmuje: a) uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, b) ustawodawstwo, c) kontrolę nad działalnością Rządu i ustalenie zasadniczego kierunku polityki Państwa” (Dz. U. 1947, nr 18, poz. 71).

² Zob: Ustawa konstytucyjna z 15 XII 1951 r. o zmianie terminu opracowania projektu konstytucji i przedłużeniu kadencji Sejmu Ustawodawczego (Dz. U. 1952, nr 1, poz. 1).

³ Posiedzenia Komisji Konstytucyjnej, powołanej na mocy ustawy konstytucyjnej z 26 V 1951 r. o trybie przygotowania i uchwalenia konstytucji Polski Ludowej (Dz. U. 1951, nr 33, poz. 255), odbyły się 18 IX i 13 XII 1951 r. oraz 23 I i 30 IV 1952 r. Poszczególne podkomisje zebrały się między 20 a 27 XI 1951 r. oraz między 23 a 25 IV 1952 r. Według zachowanych protokołów (liczących 1-3 strony maszynopisu) posiedzenia podkomisji trwały od 10 minut do 3 godzin (tylko w jednym przypadku czas posiedzenia wyniósł 6 $\frac{1}{2}$ godz.). Większe znaczenie miała Podkomisja Redakcyjna i Zagadnień Ogólnych, która zebrała się sześciokrotnie (11 IX, 15 XI, 7 XII 1951 oraz 11 I, 18 I, 28 IV 1952), a zwłaszcza wyłoniony na jej pierwszym posiedzeniu „zespół ściślejszy” w składzie: Bolesław Bierut, Jakub Berman, Leon Chajn, Franciszek Fiedler, Zygmunt Modzelewski, Józef Niećko i Stefan Rozmaryn. Materiały z posiedzeń Komisji Konstytucyjnej i jej podkomisji zob: AAN, Kancelaria Sejmu Ustawodawczego RP, 303.

⁴ Zapożyczam tu jeden z tytułów, jakim obdarzała Stalina polska propaganda. Listę 336 podobnych określeń zestawił R. Kupiecki, „*Natchnienie milionów*”. *Kult Józefa Stalina w Polsce 1944–1956*, Warszawa 1993, s. 238-250.

boliczny. Wiele jego innych bezpośrednich ingerencji w bieżące decyzje polityczne i gospodarcze polskiego kierownictwa miało większe znaczenie praktyczne. Jednak zatwierdzenie projektu konstytucji PRL przez głowę państwa sowieckiego było jaskrawym dowodem niesuwerenności Polski i jej podległości wschodniemu mocarstwu.

Dostępne źródła wskazują, że Bolesław Bierut zwracał się do Stalina z prośbą o opinię w sprawie konstytucji nie raz, ale przynajmniej dwukrotnie – jesienią 1950 r. oraz rok później. By poznać znaczenie i miejsce tych konsultacji w kontekście prac nad projektem konstytucji, musimy cofnąć się do roku 1949 i przypomnieć najważniejsze etapy przygotowań konstytucyjnych⁵.

21 maja 1949 r. Sekretariat KC PZPR podjął uchwałę o powołaniu dwóch komisji do opracowania zasad nowej konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – roboczej („A”) oraz ideologicznej („B”)⁶. Od początku obie komisje, którym przewodniczył minister sprawiedliwości Henryk Świątkowski, zbierały się wspólnie. W ciągu roku odbyły 21 posiedzeń i 30 czerwca 1950 r. uchwaliły pierwszy projekt konstytucji, którego ostateczne zredagowanie zlecono Stefanowi Rozmarynowi. Na kolejnym posiedzeniu komisji, 20 października, przedstawił on gotowy projekt, zaznaczając, że przy jego redagowa-

---

⁵ Cenny opis prac nad przygotowaniem konstytucji PRL dał M. Rybicki, *Geneza i przygotowanie Konstytucji PRL z 1952 roku*, „Dzieje Najnowsze” 1983, nr 4, s. 81-116. Artykuł ten został przedrukowany w pracy zbiorowej: *Konstytucja Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, Warszawa 1990, t. 2, s. 311-343. Autor był członkiem jednej z dwóch komisji powołanych przez Sekretariat KC PZPR do opracowania projektu konstytucji, nie znał jednak przebiegu prac w gronie członków ścisłego kierownictwa partii. Ważnym uzupełnieniem jego rozprawy jest artykuł I. Paczyńskiej, *Nieznane aspekty pracy nad Konstytucją z 1952 roku*, „Studia Historyczne” 1996, z. 3, s. 358-370. Wykorzystała ona materiały z kancelarii Bolesława Bieruta. Istnienie tych opracowań pozwala zrezygnować tu ze szczegółowego przedstawienia prac nad projektem konstytucji PRL i skupić się na tych wątkach, które wiążą się z poprawkami Stalina.

⁶ AAN, KC PZPR, VII/2, Protokół nr 20 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR, 21 V 1949.

niu konsultował się z Bolesławem Bierutem „w sprawie nazwy, struktury i zakresu Rady Państwa i Prezydenta”⁷. Prawdopodobnie właśnie tę wersję projektu, datowaną 8 września 1951 r., Bierut omawiał ze Stalinem.

W papierach Bolesława Bieruta zachowało się kilka wyrwanych z notesu kartek z notatkami do rozmowy z sowieckim przywódcą⁸. Na jednej z nich widnieje adnotacja „Rozmowa 3 XI 1950 – Soczi”, można więc przypuszczać, że rozmowa na temat konstytucji odbyła się również tego dnia. W pierwszym punkcie sporządzonej po rosyjsku notatki dotyczącej zagadnień konstytucyjnych Bierut zapisał „nazwa – PSR”, co zapewne oznacza proponowaną nazwę państwa: Polska Republika Socjalistyczna. W drugim punkcie postawił pytanie: „czy zachować stare symbole?”. Kolejne pytania dotyczyły spraw o podstawowym znaczeniu politycznym: kierowniczej roli PZPR i miejsca innych partii w systemie politycznym, rozdziału kościoła od państwa oraz suwerenności państwa i sojuszu ze Związkiem Radzieckim. W swojej notatce Bierut przytoczył artykuł 4 projektu konstytucji, który dotyczył tej ostatniej kwestii: „PSR jest suwerennym państwem w rodzinie państw socjalistycznych, którym przewodzi ZSRR. Nierozzerwalny sojusz z ZSRR, z państwami demokracji ludowej i ze wszystkimi siłami demokratycznymi świata jest warunkiem rozwoju, postępu i umacniania PSR, warunkiem trwałego zachowania jej niepodległości, suwerenności i bezpieczeństwa przed agresją sił imperialistycznych”⁹.

⁷ Cyt. za: M. Rybicki, op. cit., s. 325. Projekt przewidywał istnienie stanowiska prezydenta PRL, wybieranego przez Sejm i będącego z urzędu przewodniczącym Rady Państwa.

⁸ AAN, KC PZPR, XIA/69, k. 283-288.

⁹ Ibidem, k. 288. W oryginalnej notatce Bieruta brzmi następująco: „Konstytucja. 1) nazwanie – PSR; 2) sochranit’-li staroje emblemy 3) art. 4 – PSR jawlajetsia suwieriennym gosud[arstwom] w siemje socyal[istycznych] gosud[arstw], kotoroj priedwoditelstwujet SSSR. Nieruszymyj sojuz s SSSR, s gosud[arstwami] narodnoj diemokratii i wsiemi diemokraticzeskimi silami mira, jawlajetsia usłowijem razwitija, progriessa i ukrieplenija PSR, usłowijem procznogo sochranienija jejo niezawisimosti, suwierienitieta i bezopasnosti pieried agriessiej impierialisticz[eskich] sił; 4) art. 69 o wozmożnosti suszcz[estwowanija] polit[iczeskich] partij; 5) art. 67 razdielenije cerkwi ot gosudarstwa”.

Bierut nie zanotował niestety odpowiedzi Stalina na swoje pytania. O ich treści możemy wnioskować pośrednio na podstawie zmian, jakie w wyniku tej konsultacji zostały wprowadzone do projektu konstytucji. Wkrótce po powrocie Bieruta do Warszawy, 16 listopada 1950 r. Biuro Polityczne KC PZPR przeprowadziło debatę nad projektem i „zwróciło uwagę na konieczność uwzględnienia w Konstytucji istoty demokracji ludowej jako szczególnej postaci dyktatury proletariatu, przy pełnym uwzględnieniu polskich form narodowych i postępowych tradycji”¹⁰. Szczegółowe zalecenia, które następnie otrzymała Komisja Konstytucyjna, pozwalają rozszyfrować to enigmatyczne sformułowanie. Biuro Polityczne zakwestionowało jako przedwczesne, określenie Polski mianem państwa socjalistycznego, z krytyką spotkał się też przepis artykułu 4 dotyczący sojuszu ze Związkiem Radzieckim. „Zwrócono uwagę – pisze Marian Rybicki – że sprawę suwerenności trzeba postawić w konstytucji mocniej, w sposób nie budzący jakichkolwiek wątpliwości, oraz wskazano, że nie można utożsamiać sojuszu państwowego z ZSRR i krajami demokracji ludowej z łącznością ideową obejmującą również siły demokratyczne w krajach kapitalistycznych”¹¹.

Nie ulega wątpliwości, że żaden z członków polskiego kierownictwa nie śmiałby zakwestionować postanowień konstytucji dotyczących sojuszu z ZSRR, gdyby wcześniej sowiecki przywódca nie zalecił rezygnacji z tych sformułowań. Najpewniej również w wyniku rekomendacji Stalina Biuro Polityczne nakazało skreślić artykuł 69 ustęp 3 konstytucji, mówiący o kierowniczej roli PZPR w państwie¹². Nie wprowadzono też nazwy Polska Republika Socjalistyczna, pozostając przy wersji Polska Rzeczpospolita Ludowa, proponowanej w projekcie konstytucji z 8 września 1950 r., ani nie

---

¹⁰ *Centrum Władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000, s. 71.

¹¹ M. Rybicki, op. cit., s. 333.

¹² *Ibidem*, s. 332. W projekcie z 8 IX 1950 r. przepis ten brzmiał: „Polska Zjednoczona Partia Robotnicza jest czołowym oddziałem mas pracujących w ich walce o zniesienie wyzysku człowieka przez człowieka, o zbudowanie socjalizmu. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza stanowi siłę kierowniczą Państwa i wszystkich organizacji ludzi pracy” (AAN, KC PZPR, XIA/131, k. 44-63).

zmieniono tradycyjnego godła państwowego – białego orła. Jest więcej niż prawdopodobne, że również i w tej kwestii decydujące znaczenie miała wola Stalina.

W dostępnych źródłach nie znalazła natomiast potwierdzenia relacja Leona Chajna, jakoby Bierut omawiał ze Stalinem również ewentualną zmianę hymnu narodowego¹³. W pogłosce tej tkwi jednak być może ziarno prawdy. Inicjatywa dotycząca zastąpienia *Mazurka Dąbrowskiego* nowym hymnem rzeczywiście się pojawiła, a jej źródłem była zapewne ambasada ZSRR w Warszawie. Już po śmierci Stalina, 25 sierpnia 1953 r. nowy sowiecki ambasador Georgij Popow wysłał do centrali pismo, w którym sygnalizował, że PRL „nie posiada dotychczas nowego polskiego hymnu narodowego, którego treść współbrzmiałaby z epoką, w której żyje Polska”¹⁴. Do notatki dołączył tłumaczenie „przestarzałego” polskiego hymnu. Informacja Popowa została na polecenie Wiaczesława Mołotowa rozesłana członkom Prezydium KC KPZR, nie wydaje się jednak, by spowodowała jakiegokolwiek realne działania¹⁵.

Rekomendacje Stalina z listopada 1950 r. były zgodne z kierunkiem zmian wprowadzonych przez niego rok później do ostatecznego projektu konstytucji PRL, polegających na jej „unarodowieniu” oraz podkreśleniu pozorów suwerenności i demokratycznego ustroju państwa. Warto wspomnieć, że podobne rady otrzymało z Kremla kierownictwo rumuńskie, które w połowie 1951 r. zwróciło się do Stalina z prośbą o pomoc w opracowaniu nowej konstytucji¹⁶. W projekcie odpowiedzi Andriej Wyszynski proponował, m.in. usunięcie z preambuły wzmianki o podstawowej roli wyzwolenia kraju przez Armię Czerwoną w powstaniu Rumuńskiej Republiki Ludowej

¹³ T. Torañska, *Oni*, Londyn 1985, s. 204.

¹⁴ *Sowietskij faktor w wostocznoj Jewropie 1944–1953*, t. 2: 1949–1953, red. T.W. Wołokitina i in., Moskwa 2002, s. 806.

¹⁵ *Ibidem*, k. 808.

¹⁶ W telegramie z 4 VIII 1951 r. Stalin udzielił pozytywnej odpowiedzi na prośbę Gheorghie Gheorghiu-Deja w tej sprawie. Data wcześniejszego pisma rumuńskiego przywódcy nie jest znana. Zob: *Wostocznaia Jewropa w dokumentach rossijskich archiwow 1944–1953*, t. 2: 1949–1953, red. T.W. Wołokitina i in., Moskwa-Nowosybirsk 1998, s. 582.

i zastąpieniu jej słowami o zwycięskiej walce narodu rumuńskiego z reżimem dyktatury faszystowskiej przy pomocy ZSRR. Sugerował także opuszczenie w konstytucji pojęcia dyktatury proletariatu oraz rezygnację z zastrzeżenia, że wolność religii ograniczają ramy porządku konstytucyjnego i bezpieczeństwa państwowego¹⁷.

Wydaje się żartem historii, że postanowienia dotyczące socjalistycznego ustroju państwa, kierowniczej roli PZPR i sojuszu ze Związkiem Radzieckim, zakwestionowane przez Stalina jesienią 1950 r., powróciły do konstytucji PRL ćwierć wieku później¹⁸. Ironia jest tym większa, że w 1976 r. właśnie protesty przeciwko wprowadzeniu tych poprawek stały się wydarzeniem konsolidującym rozproszone środowiska opozycji politycznej i stwarzającym płaszczyznę ich wspólnego działania¹⁹.

Nadanie przyjaźni z ZSRR sankcji konstytucyjnej nie było, jak się zdaje, przypadkiem, dowodziło raczej swoistej ciągłości czy może renesansu postaw serwilistycznych wobec wschodniego sąsiada w epoce Gierka. Nie wiadomo, czy projekt zmian w konstytucji był konsultowany w Moskwie, wiele natomiast wskazuje, że była to inicjatywa rodzima²⁰. Jak wynika z zapisków Mieczysława Rakowskiego, notującego swoje ówczesne rozmowy z członkami partyjnego establishmentu, wielu z nich już po pierwszych protestach uznało pomysł wprowadzenia przepisu o przyjaźni z ZSRR za niefortunny. Jednak po publicznym ogłoszeniu tej inicjatywy wycofanie się z niej było w praktyce niemożliwe. Pod datą 1 marca 1976 r. Rakowski zapisał:

---

¹⁷ *Sowietskij faktor...*, s. 632-633. W ostatecznej wersji odpowiedzi KC KPZR z 8 VII 1952 r. uwzględniono ostatnią z wymienionych tu uwag Wyszyńskiego. Nowa konstytucja Rumunii została uchwalona 27 IX 1952 r.

¹⁸ Obszerną nowelą z 10 II 1976 r. wprowadzono do konstytucji m.in. następujące przepisy: „Art. 1 ust. 1. Polska Rzeczpospolita Ludowa jest państwem socjalistycznym”; „Art. 2a ust. 1. Przewodnią siłą polityczną społeczeństwa w budowie socjalizmu jest Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”; „Art. 3a. Polska Rzeczpospolita Ludowa w swej polityce: [...] 2) nawiązuje do szczytnych tradycji solidarności z siłami wolności i postępu, umacnia przyjaźń i współpracę ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i innymi państwami socjalistycznymi” (Dz. U. 1976, nr 5, poz. 29).

¹⁹ Por: A. Friszke, *Protesty przeciw poprawkom do konstytucji w 1976*, „Więź” 1994, nr 10, s. 212-228.

²⁰ Por: *ibidem*, s. 213-214.

„Kiedy rozmawiałem ze Stefanem Olszowskim na temat konstytucji i tej nieszczęsnej deklaracji o przyjaźni ze Związkiem Radzieckim, powiedział: «Gdyby Stalin żył, na pewno wykreśliłby to zdanie». Zgadzam się z nim”²¹. Ani autor dziennika, ani jego rozmówca nie zdawali sobie zapewne sprawy, jak trafne były ich intuicje.

Na przełomie 1950 i 1951 r., wykonując zalecenia Biura Politycznego z 16 listopada 1950 r., Komisja Konstytucyjna opracowała drugą redakcję projektu konstytucji. Na ostatnim 33. posiedzeniu 12 marca 1951 r. uznała swą pracę za zakończoną i postanowiła przedłożyć projekt (po jego ostatecznym zredagowaniu przez Stefana Rozmaryna) Biuru Politycznemu KC PZPR²². 30 marca Henryk Świątkowski przesłał ów projekt Bolesławowi Bierutowi wraz ze sprawozdaniem z prac Komisji²³. Odtąd dalsze prace nad konstytucją toczyły się w kręgu członków ścisłej elity władzy. Ich szczegółowy przebieg od zakończenia działalności Komisji, powołanych przez Sekretariat KC PZPR, do wniesienia gotowego projektu na forum Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego nie jest znany, jednak istniejące dokumenty pozwalają odtworzyć przynajmniej najważniejsze etapy tych prac.

Projekt konstytucji w drugiej redakcji z marca 1951 r. został gruntownie przepracowany przez Bolesława Bieruta. Zachował się rękopis napisanych przez niego dwóch pierwszych rozdziałów konstytucji²⁴. Przewodniczący KC PZPR był też autorem preambuły, do której pisania wykorzystał materiały przygotowane przez Franciszka Fiedlera. Dalsze poprawki na egzemplarzu projektu, uwzględniającym już sugestie Bieruta, naniósł prawdopodobnie Jakub Bermań²⁵. Dopiero ten, znacznie przerobiony, projekt (zlikwidowano np. stanowisko prezydenta państwa) został poddany pod dyskusję na posiedzeniu Biura Politycznego 21 września 1951 r. Powołano komisję pod przewodnictwem Jakuba Bermana, której zadaniem było

²¹ M. F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1976–1978*, Warszawa 2002, s. 43.

²² M. Rybicki, op. cit., s. 336.

²³ AAN, KC PZPR, XIA/131, k. 65-66.

²⁴ Ibidem, k. 82-90.

²⁵ Ibidem, k. 91-100.

zredagowanie tekstu konstytucji uwzględniającego uwagi wniesione przez członków Biura²⁶. Gotowy projekt został przetłumaczony na język rosyjski i przesłany do konsultacji Stalinowi.

Spotkanie Bieruta ze Stalinem, podczas którego sowiecki przywódca przekazał projekt konstytucji z ponad pięćdziesięcioma własnoręcznie naniesionymi poprawkami, odbyło się pod koniec października 1951 r. Zachowały się notatki Bieruta z rozmowy, która dotyczyła głównie spraw gospodarczych. Jest w nich również następująca zapiska: „Konsultacja w sprawie projektu konstytucji – własnoręczne poprawki”²⁷. Bierut przetłumaczył poprawki Stalina i naniósł je odręcznie na polski egzemplarz projektu konstytucji. Tylko nieliczni jego współpracownicy wiedzieli, kto jest ich prawdziwym autorem.

Większość poprawek Stalina dotyczyła frazeologii politycznej lub miała charakter stylistyczny albo wręcz gramatyczny. Zmienił on np. „narody obozu pokoju” na „miłujące pokój narody świata”, „przebudowę stosunków społecznych” na ich „polepszenie”, „zacofanie” wsi na „wyzysk”, „ustrój sprawiedliwości społecznej” na „ustrój socjalistyczny”. Dodał też frazę dotyczącą „braterskiej współpracy robotników i chłopów” i określił klasę robotniczą mianem „najbardziej rewolucyjnej klasy społeczeństwa polskiego”. Niektóre jego poprawki miały jednak poważniejsze znaczenie polityczne i symboliczne. Zgodnie ze swoimi wcześniejszymi sugestiami, dotyczącymi podkreślenia w konstytucji suwerenności państwa i tradycji narodowych Stalin wprowadza-

²⁶ AAN, KC PZPR, V/9, k. 273, Protokół nr 57 posiedzenia BP, 21 IX 1951.

²⁷ AAN, KC PZPR, XIA/69, k. 392. Cytowane notatki pozwalają z dużym prawdopodobieństwem datować tę rozmowę na 27 X 1951 r. Poruszono w niej bowiem również sprawę kolektywizacji rolnictwa – według Bieruta Stalin radził w tej sprawie „nie spieszyć się, ale i nie opóźniać”. Podobne słowa Stalina „wy nie macie konieczności spieszyć się z przeprowadzaniem kolektywizacji, jak my, ale oczywiście nie trzeba się też opóźniać” zapisał Bierut w innej notatce datowanej właśnie 27 X 1951 r. Cyt. za: J. Chyliński, *Jaki był Bolesław Bierut. Wspomnienia syna*, Warszawa 1999, s. 164. Spotkanie, o którym mowa, odbyło się z pewnością nie wcześniej niż 18 X 1951 r., taką datę nosi bowiem przedstawiona sowieckiemu kierownictwu notatka z prośbą o pomoc aprowizacyjną w związku z katastrofalną suszą w Polsce, którą to sprawę Bierut również omawiał ze Stalinem (AAN, KC PZPR, XIA/69, k. 396-401).

dził w kilku miejscach przymiotnik „narodowy” („narodowe odrodzenie Polski”, „rozwoj narodowej kultury”). Wykreślił też w preambule frazę „pod przewodem ZSRR” (aczkolwiek zaznaczył, że zwycięstwo nad faszyzmem było dziełem Związku Radzieckiego) oraz wymienił pruskich, austriackich i rosyjskich zaborców Rzeczypospolitej, na co nie ważył się żaden z polskich autorów konstytucji.

Hojną ręką Stalin „przyznawał” obywatelom wolności polityczne i prawa socjalne. Do artykułu 70 wprowadził wolność druku oraz prawo dostępu do radia. Zasugerował też, by opieka medyczna była bezpłatna, a spółdzielnie produkcyjne miały dostęp do tanich kredytów państwowych. Znacznie powściągliwszy okazał się zaznaczając (w artykule 5), że władze powinny uważnie rozpatrywać i uwzględniać jedynie „słuszne” wnioski obywateli.

Kilka istotnych poprawek Stalina odnosiło się do ustroju społeczno-gospodarczego. W artykułach 9 i 58 projektu konstytucji, sowiecki przywódca podkreślił pierwszoplanowe znaczenie ustroju spółdzielczego na wsi, w pierwszym przypadku zmieniając po prostu „nowoczesną” uprawę ziemi na „wspólną”. Inna jego poprawka wyglądała znacznie bardziej niepokojąco. W artykule 3 Stalin zastąpił deklarację, że Polska Rzeczpospolita Ludowa „ogranicza, wypiera i likwiduje stosunki społeczne oparte na wyzysku” stwierdzeniem, iż PRL „ogranicza, wypiera i likwiduje klasy społeczne żyjące z wyzysku robotników i chłopów”. W ustach wodza światowego proletariatu, który za jedno ze swoich szczytowych osiągnięć uważał likwidację kulaństwa jako klasy, zastąpienie pojęcia likwidacji stosunków społecznych przez zapowiedź likwidacji klas społecznych brzmiało złowieszco.

Poprawka do konstytucji, która wywarła bodaj najsilniejszy wpływ na ustawodawstwo i praktykę orzecznictwa w dziedzinie prawa cywilnego w PRL, była zapewne nie tyle wynikiem świadomej woli Stalina, co rezultatem inwencji translatorskiej Bieruta. W artykule 11 projektu konstytucji, dotyczącym ochrony prywatnej własności środków produkcji, należących do chłopów, rzemieślników i chałupników, Stalin zastąpił słowo „prywatna” [*czastnaja*] terminem „osobista” [*licznaja*]. W ten sposób w artykule 11 znalazło się określenie identyczne, co w następnym, nie zmienianym przez

Stalina przepisie, który dotyczył ochrony własności osobistej obywateli (w marksistowskiej ekonomii politycznej odnoszonej do przedmiotów spożycia). Bierut, prawdopodobnie chcąc rozróżnić te dwa przypadki, użył w tłumaczeniu poprawek do artykułu 11 synonimu „własność indywidualna”. Nie wiadomo, czy przewodniczący KC PZPR konsultował z kimś kwestię zastosowanej terminologii. Ze względu na tajemnicę, jaką otoczone były poprawki Stalina, wydaje się to wątpliwe. Jego postępowanie było wszakże o tyle racjonalne, że użycie określenia „osobista” w artykule 11, przewidującym pewne ograniczenia w ochronie własności środków produkcji, pozbawiałoby ten przepis sensu, skoro artykuł 12 i tak poręczał pełną ochronę własności osobistej.

Konsekwencją zastosowania w konstytucji terminu „własność indywidualna” było wprowadzenie do systemu prawnego PRL nowej formy własności, nieznaney wcześniej marksistowskiej jurysprudenckji. Nawet stalinowska konstytucja ZSRR z 1936 r. posługiwała się pojęciem własności prywatnej, wspominając w artykule 9 o gospodarstwach indywidualnych chłopów i chałupników²⁸. O własności indywidualnej nie wspominały także konstytucje Albanii, Bułgarii, Czechosłowacji, Rumunii ani Węgier, w których zachowano pojęcie prywatnej własności nieuspołeczniczonych środków produkcji.

Wyjaśnienia nowego pojęcia podjął się Jan Wasilkowski w artykule opublikowanym w „Państwie i Prawie” w cyklu rozpraw omawiających podstawowe instytucje nowej konstytucji. Różnicę między indywidualną własnością środków produkcji a prywatną własnością wielkokapitalistyczną wyłożył on następująco: „Indywidualna własność drobnych wytwórców ma inną treść klasową niż własność kapitalistyczna. Wytwórca drobnotowarowy opiera produkcję na pracy osobistej, staje się więc właścicielem swego indywidualnego produktu, podczas gdy kapitalista opiera produkcję na pracy najemnej, a dzięki indywidualnej własności środków produkcji staje się właścicielem cudzego wytworu. [...] Byłoby jednak błędem wy-

²⁸ W oryginale *czastnoje choziajstwo jedinolicznych krestjan i kustarij*. Zob: *Konstytucja (ustawa zasadnicza) Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich z uwzględnieniem zmian i uzupełnień uchwalonych przez I, III, IV i V sesję Rady Najwyższej ZSRR drugiej kadencji*, Warszawa 1950.

prowadzać stąd wniosek, że w państwie ludowym własność kapitalistyczna ulega jakiejś zasadniczej przemianie, że przekształca się w nowy, nieznanym dotychczas typ własności indywidualnej. Jej istota pozostaje ta sama, jest ona bowiem także w tym ustroju prawem do apriropriacji produktu cudzej pracy, prawem opartym na możliwości rozporządzania środkami produkcji przez jednostkę²⁹.

Zawiły wywód na temat pojęcia własności indywidualnej kończył się zaskakującą konkluzją, która w istocie podważała cały jego sens. „Jest rzeczą oczywistą – pisał Wasilkowski – iż nazwa «własność indywidualna» nie może być uważana za wyraz poglądu, jakoby w ustroju demokracji ludowej nieuspołeczniona własność środków produkcji przestała już mieć charakter własności prywatnej. Przyczyną, dla której projekt Konstytucji unika nazwy «własność prywatna» mogą być jedynie względy językowe³⁰. W ten sposób autor w istocie przyznawał, że pojęcie własności indywidualnej nie ma żadnego uzasadnienia merytorycznego i oznacza własność prywatną ukrytą pod inną nazwą.

Konstrukcja teoretyczna wypracowana przez Jana Wasilkowskiego została w niemal niezmienionej formie przedrukowana w fundamentalnym dziele *System prawa cywilnego*³¹, trafiła też do podręczników akademickich prawa rzeczowego i obowiązywała do końca istnienia Polski Ludowej. Usunięcie przez Stalina z konstytucji PRL pojęcia własności prywatnej i zastąpienie go przez Bieruta własnością indywidualną okazało się więc najtrwalszą ze wszystkich poprawek wprowadzonych do konstytucji przez obu przywódców. Pojęcie własności indywidualnej usunięto z konstytucji nowelą z 31 grudnia 1989 r.³², a pojęcie „własność prywatna” nigdy się już *expressis verbis* w ustawie zasadniczej nie pojawiło. Obecna konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. poręcza ochronę własności bez żadnych przymiotników.

---

²⁹ J. Wasilkowski, *Formy i typy własności w projekcie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Państwo i Prawo” 1952, nr 3, s. 432, 434.

³⁰ Ibidem, s. 436.

³¹ Zob: *System prawa cywilnego*, t. 2: *Prawo własności i inne prawa rzeczowe*, red. J. Ignatowicz, Wrocław 1977.

³² Zob: Dz. U. 1989, nr 75, poz. 444.

Późną jesienią 1951 r., po naniesieniu poprawek Stalina oraz kolejnych, przede wszystkim redakcyjnych, poprawek Bieruta, projekt konstytucji został wreszcie przekazany Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego. 15 listopada 1951 r. Podkomisja Redakcyjna i Zagadnień Ogólnych uchwaliła go jako podstawę do dalszych prac w parlamencie³³. W ich toku, zanim konstytucja została ostatecznie uchwalona 22 lipca 1952 r., do projektu wprowadzano następne zmiany, głównie stylistyczne oraz drobne poprawki merytoryczne. Poprawki Stalina zostały zachowane. O ich nienaruszalności świadczy fakt, że nie przeredagowano nawet najbardziej kontrowersyjnego artykułu 3, mówiącego o likwidacji klas społecznych żyjących z wyzysku. W „ogólnonarodowej dyskusji” nad konstytucją właśnie ten przepis (a także przepis o rozdziale kościoła od państwa) budził najwięcej wątpliwości. Na swoim egzemplarzu powielanego *Zestawienia treści istotniejszych poprawek zgłoszonych do projektu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* Bolesław Bierut zanotował przy tym punkcie: „wydaje się, że można zastąpić słowami usuwa lub znosi”³⁴. Ostatecznie jednak nie zdecydowano się na zmianę sformułowania narzuconego przez Stalina, które najwyraźniej nabrało cech kanoniczności.

O roli odegranej przez sowieckiego dyktatora w uchwalaniu konstytucji PRL po raz pierwszy wspomnieli w rozmowie z Teresą Torańską Leon Chajn i Jakub Berman, lecz ich relacje zawierały liczne nieścisłości i przekłamania³⁵. Wkrótce po otwarciu archiwów były

---

³³ AAN, Kancelaria Sejmu Ustawodawczego RP, 303, k. 201-209. Por. też: M. Rybicki, op. cit., s. 336-343.

³⁴ AAN, Kolekcja akt różnej proveniencji, I/189, k. 153 (słowo „usuwa” Bierut następnie przekreślił). Dokument ten na podstawie innego egzemplarza opublikowała I. Paczyńska, *Zestawienie poprawek zgłoszonych do projektu konstytucji z 1952 roku*, „Studia Historyczne” 1998, z. 2, s. 266-285.

³⁵ T. Torańska, op. cit., s. 204, 314-315. Pogłoski na ten temat już dawno krążyły w partyjnym establishmentie. Cytowany wcześniej Rakowski 1 III 1976 r. zapisał w swoim dzienniku: „Opowiadał mi Cyrankiewicz, że projekt konstytucji z 1952 roku został przesłany Stalinowi, który naniósł pewne poprawki. Oryginał na pewno spoczywa w archiwum KC. Tak zapewnia Józek. Stalin własnoręcznie wpisał do preambuły wzmiankę o zaborcach. Nasi na to się nie odważyli” M. F. Rakowski, op. cit., s. 43.

PZPR najważniejsze poprawki Stalina opublikowali Andrzej Garlicki i Janina Zakrzewska³⁶. Autorzy oparli się na polskiej wersji projektu konstytucji, zawierającej poprawki Stalina przetłumaczone i odręcznie naniesione przez Bieruta³⁷. Jej porównanie z tekstem rosyjskim wskazuje jednak, że w niektórych punktach obie wersje projektu nieco się różnią. Również niektóre poprawki w tekście polskim – zwłaszcza obszernie tu omówiona zmiana dotycząca wprowadzenia pojęcia własności indywidualnej – pochodziły nie od Stalina, a od Bieruta, lub były wynikiem uzgodnienia przez tego ostatniego obu wersji tekstu.

Ze względu na symboliczne znaczenie wkładu Józefa Stalina w tworzenie prawnego fundamentu PRL, jakim była konstytucja 1952 r., przedstawiamy go poniżej *in extenso*. Podstawą edycji jest rosyjski tekst projektu konstytucji, czyli ten, który Stalin rzeczywiście czytał³⁸. Do druku podajemy pełny tekst preambuły oraz te artykuły konstytucji, w których Stalin wprowadził poprawki. Słowa przez niego usunięte zostały wydrukowane czcionką przekreśloną, a dopisane – pismem półgrubym. Różnice między polskim i rosyjskim tekstem projektu konstytucji omówiono w przypisach.

---

³⁶ J. Zakrzewska, A. Garlicki, *Zatwierdzenie Konstytucji PRL*, „Polityka” 1990, nr 28. Artykuł ten został przedrukowany w książce A. Garlickiego, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 187-194.

³⁷ Zob: AAN, Kolekcja akt różnej proveniencji, I/113.

³⁸ Zob: AAN, Kolekcja akt różnej proveniencji, I/112. Dokument ten opublikowałem wcześniej w języku angielskim. Zob: K. Persak, *Stalin As Editor: The Soviet Dictator's Secret Changes to the Polish Constitution of 1952*, „Cold War International History Project Bulletin” 1998, t. 11, s. 149-154.

Projekt

Konstytucja
Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

^a „Polska Rzeczpospolita Ludowa jest **republiką** ^b **ludu pracującego** ^b kontynuującą ^c najlepsze ~~te~~ postępowe ~~te~~ tradycje narodu polskiego i urzeczywistnieniem ^a ~~ia~~jąca ~~ie~~ idee wyzwolenczy ~~te~~ polskiego ludu pracującego ^a ^d „Pod przewodem swej bohaterskiej klasy robotniczej i w oparciu o sojusz robotniczo-chłopski polskie masy pracujące walczyły w ciągu dziesięcioleci z niewolą narodową **ze strony pruskich, austriackich i rosyjskich zdobywców-kolonizatorów** ^e ~~i uciskiem, a także tak samo jak~~ z wyzyskiem **polskich** kapitalistów i obszarników ^d. W okresie okupacji naród polski toczył nieustępliwą walkę z krwawą niewolą hitlerowską. Historyczne zwycięstwo **ZSRR** ^f nad faszyzmem, wyzwalając ziemie polskie umożliwiło **zdobycie** ^g władzy przez polski lud pracujący i **narodowe** odrodzenie Polski w nowych, sprawiedliwych granicach. Na wieczne czasy powróciły do Polski ^h „Ziemie Zachodnie” ^h.

^{a-a} W polskim tekście projektu konstytucji, różniącym się nieznacznie od rosyjskiego, poprawki Stalina w pierwszym zdaniu preambuły zostały następująco oddane przez Bieruta: „Polska Rzeczpospolita Ludowa **jest Republiką ludu pracującego** nawiązującą do **najpiękniejszych** postępowych tradycji narodu polskiego i **jest urzeczywistnieniem** ~~ia~~jąca ~~ie~~ idee wyzwolenczy ~~te~~ polskiego **ludu mas pracujących**”.

^{b-b} W oryginale „*trudiaszczichsia*”.

^c W oryginale „*prodolżanijem*” poprawione przez Stalina na „*prodolżajuszczej*”.

^{d-d} W tekście polskim Bierut następująco oddał poprawki Stalina do drugiego zdania preambuły: „Pod przewodem swej bohaterskiej klasy robotniczej i w oparciu o sojusz robotniczo-chłopski polski lud pracujący walczył w ciągu dziesięcioleci z niewolą **narodową narzuconą mu przez pruskich, austriackich i rosyjskich zaborców-kolonizatorów, tak samo jak** ~~i uciskiem narodowym oraz~~ z wyzyskiem **polskich** kapitalistów i obszarników”.

^e W oryginale „*zawojewatielej-kolonizatorow*”.

^f W oryginale słowo „*SSSR*” dopisane ręką Stalina. W tekście polskim występowało słowo „*ZSRR*”, toteż poprawka ta nie została przez Bieruta naniesiona.

^g W oryginale „*zachwat*” poprawione przez Stalina na „*wziatije*”.

^{h-h} W tekście polskim „Ziemie Odzyskane”.

Realizując wiekopomne wskazania Manifestu z dnia 22 lipca 1944 r. i rozwijając jego zasady programowe, władza ludowa dzięki ofiarnym i twórczym wysiłkom polskiego ludu pracującego – w walce z zaciekłym oporem rozbitków starego ustroju obszarniczo-kapitalistycznego – dokonała wielkich przeobrażeń społecznych. W wyniku rewolucyjnych przeobrażeń zlikwidowane zostały rządy kapitalistów i obszarników, utrwaliło się państwo demokracji ludowej, formuje się i umacnia nowy ustrój społeczny, odpowiadający interesom i dążeniom najszerzych mas ludowych.

¹Zasady prawne tego ustroju ustanawia Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Podstawę **obecnej** władzy ludowej w Polsce stanowi sojusz klasy robotniczej z pracującym chłopstwem. W sojuszu tym kierowniczą rolę sprawuje klasa robotnicza, **jako najbardziej rewolucyjna klasa społeczeństwa polskiego**, opierająca się na ¹rewolucyjnych zdobyciach² polskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, na historycznych doświadczeniach zwycięskiego budownictwa socjalistycznego w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich – pierwszym państwie robotników i chłopów.

Wypełniając wolę narodu polskiego i zgodnie ze swym powołaniem – Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej uchwała uroczyście niniejszą Konstytucję jako ustawę zasadniczą, którą naród polski i wszystkie organy władzy polskiego ludu pracującego kierować się winny w celu:

- umacniania państwa ludowego, jako podstawowej siły zapewniającej najpełniejszy rozkwit narodu polskiego, jego niepodległość i suwerenność;
- dalszego rozwoju politycznego, gospodarczego i kulturalnego Polski oraz ~~dalszego~~ wzrostu jej sił;
- pogłębiania jedności i zwartości narodu polskiego w walce o ~~dalsze~~ **przebudowę** **polepszenie** stosunków społecznych, o całkowite zniesienie wyzysku człowieka przez człowieka, o pełną realizację wielkich idei socjalizmu;

¹ Nowy akapit zaznaczony ręką Stalina.

² W tekście polskim „rewolucyjnym dorobku”.

– umacniania^k przyjaźni i współpracy między narodami, w oparciu o zasady sojuszu i braterstwa, które łączą dziś naród polski z **miłującymi pokój narodami świata** ~~narodami obozu pokoju~~ w ich wspólnym dążeniu ~~pod przewodnictwem ZSRR~~ do uniemożliwienia agresji i do utrwalenia pokoju światowego.

Art. 3

1. Polska Rzeczpospolita Ludowa:

[...]

d) ogranicza, wypiera i likwiduje ~~stosunki~~ **klasy** społeczne **żyjące z wyzysku robotników i chłopów** ~~oparte na wyzysku.~~

e) zabezpiecza systematyczny wzrost dobrobytu ~~raz^l~~ i rozwój **narodowej** kultury i oświaty ~~ludu pracującego miast i wsi^m~~ **luduⁿ**.

Art. 4

1. Prawa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej są wyrazem woli ludu pracującego i ~~wspólnym dobrem narodu polskiego.~~

Art. 5

Wszystkie organy władzy i administracji państwowej opierają się w swej działalności na świadomym i czynnym współdziałaniu najszerszych mas ludowych i obowiązane są

a) zdawać sprawę **narodowi** ze swej działalności;

^ob) **uważnie rozpatrywać i uwzględniać słuszne** wnioski, zażalenia i życzenia obywateli ~~w granicach na podstawie ustaw^o~~;

---

^k W tekście polskim „zacieśniania”.

^l W oryginale „a także”.

^m W oryginale skreślone „*trudiaszczichsia goroda i dieriewni*”.

ⁿ W oryginale „*naroda*”.

^o W tekście polskim poprawki Stalina do tego punktu oddano następująco: „**uważnie rozpatrywać i uwzględniać w ramach ustaw słuszne** wnioski, zażalenia i życzenia obywateli **na podstawie obowiązujących ustaw**”.

Art. 8

1. Polska Rzeczpospolita Ludowa planowo rozwija **sojusz**^p gospodarczy między miastem a wsią **na podstawie braterskiej współpracy robotników i chłopów**.

Art. 9

[...]

2. Polska Rzeczpospolita Ludowa okazuje szczególne poparcie i wszechstronną pomoc powstającym na zasadzie dobrowolności rolniczym spółdzielniom produkcyjnym jako formom gospodarki zespołowej. Dzięki zastosowaniu metod wysoko wydajnej **wspólnej**^q ~~nowoczesnej~~ uprawy ziemi i mechanizacji pracy, gospodarka zespołowa umożliwi pracującym chłopom osiągnięcie przełomu we **wzroście** produkcji i jest **środkiem** ~~drogą~~ do całkowitej likwidacji **wyzysku** ~~zaoferania~~ wsi oraz do szybkiego i znacznego podniesienia jej dobrobytu i kultury.

3. Główną formą poparcia i pomocy państwa dla rolniczych spółdzielni produkcyjnych są państwowe ośrodki maszynowe, dające możliwość stosowania nowoczesnej techniki, **i tanie kredyty państwowe**.

Art. 11

1. Polska Rzeczpospolita Ludowa uznaje i ochrania własność ~~prywatną~~ **osobistą**^s oraz prawo dziedziczenia ziemi, budynków i ~~wszelkich~~ **innych** środków produkcji chłopów, rzemieślników i chałupników.

---

^p W oryginale „jednicu” poprawione ręką Stalina na „sojuz”. W tekście polskim użyto wyrażenia „spójnię gospodarczą”.

^q W oryginale „sowmiestnoj”. W tekście polskim Bierut oddał tę poprawkę jako „wspólnej (zespołowej)”.

^r W oryginale „czastnuju”.

^s W oryginale „licznuju”. Nanosząc tę poprawkę Stalina na polski tekst projektu konstytucji Bierut użył przymiotnika „osobistą”, który następnie skreślił i zastąpił słowem „indywidualną”.

2. Ochronę tę, a także prawo dziedziczenia, zapewnia się ~~w granicach~~ **na podstawie** obowiązujących ustaw ~~również w innych dziedzinach własności prywatnej.~~

Art. 12

Polska Rzeczpospolita Ludowa poręcza pełną ochronę oraz prawo dziedziczenia własności osobistej¹ obywateli.

Art. 13

[...]

2. Swoją pracą, przestrzeganiem dyscypliny pracy, współzawodnictwem pracy i doskonaleniem metod pracy lud pracujący miast i wsi wzmacnia siłę i potęgę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, podnosi dobrobyt narodu i przyspiesza pełne urzeczywistnienie ustroju **socjalistycznego sprawiedliwości społecznej.**

Art. 39

Rady narodowe, dążąc do podniesienia poziomu gospodarczego i kultury, rozwijają siły wytwórcze i wykorzystując wszelkie zasoby terenu zapewniają coraz lepsze **sposoby** zaspokajania potrzeb życiowych ludności w zakresie zaopatrzenia i usług oraz rozwoju instytucji i urzędów komunalnych, oświatowych, kulturalnych, sanitarnych i sportowych.

Art. 45

"Powołanie Organizację organów władzy państwowej w osiedlach robotniczych i miejscowościach wiejskich określa ustawa".

---

¹ W oryginale „licznej”.

² W tekście polskim poprawki Stalina zostały oddane następująco: „**Utworzenie Powołanie Organizację organów władzy państwowej** w osiedlach robotniczych i gromadach określa ustawa”. Ostatecznie artykuł tej treści nie wszedł do uchwalonego tekstu konstytucji.

Art. 58

[...]

2. Prawo do pracy zapewniają: społeczna własność podstawowych środków produkcji, rozwój **ustroju spółdzielczego^v na wsi** ~~społecznych~~ ~~wolnych~~ego od wyzysku, planowy wzrost sił wytwórczych, ~~usunięcie~~ **likwidacja^w** źródeł kryzysów **ekonomicznych**, likwidacja bezrobocia.

Art. 59

[...]

2. Prawo do wypoczynku robotników i pracowników umysłowych zapewniają: ustawowe ~~ograniczenie~~ **skrócenie** czasu pracy, ~~oraz~~ coroczne płatne urlopy.

Art. 60

[...]

2. Coraz szerszemu urzeczywistnieniu tego prawa³⁹ służą:

[...]

b) rozwój organizowanej przez państwo ochrony zdrowia ludności, rozbudowa urzędów sanitarnych i podnoszenie stanu zdrowotnego miast i wsi, szeroka akcja zapobiegania chorobom i ich zwalczania, coraz szersze udostępnienie ^xpomocy lekarskiej^x, rozbudowa szpitali, sanatoriów, ambulatoriów, wiejskich ośrodków zdrowia, opieka nad inwalidami.

---

^v W oryginale „*koopieratiwnogo*”. W tekście polskim oddano jako „społeczno-spółdzielczego”.

^w W oryginale „*ustranienijem*” poprawione przez Stalina na „*likwidacyjej*”. W tekście polskim Bierut nie naniósł żadnej poprawki, pozostawiając słowo „usunięcie”.

³⁹ Mowa o prawie do ochrony zdrowia.

^x W oryginale na marginesie dopisek ręką Stalina „*miedpomocz darowaja?*” W tekście polskim została wprowadzona przez Bieruta poprawka: „**bezpłatnej** pomocy lekarskiej”.

Art. 65

1. Kobięcie w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przysługują równe z mężczyzną prawa we wszystkich dziedzinach życia **państwowego**, gospodarczego^y, politycznego, społecznego i kulturalnego.

Art. 68

1. Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej niezależnie od ich narodowości, rasy lub wyznania mają równe prawa we wszystkich dziedzinach życia **państwowego**, politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego. Naruszenie tej zasady przez jakiegokolwiek bezpośrednio lub pośrednio uprzywilejowanie lub ograniczenie w prawach ze względu na narodowość, rasę lub wyznanie **z podlega karze ustawowej**^z.

2. Szerzenie **narodowej**^{aa} nienawiści lub pogardy, wywoływanie waśni lub poniżanie obywateli ze względu na ich narodowość, rasę lub wyznanie jest zakazane ~~i podlega karze~~.

Art. 69

^{bb} 1. Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność

---

^y W tekście polskim Bierut zamienił kolejność słów „gospodarczego” oraz „politycznego”.

^z W oryginale „*nakazujemy*” poprawione przez Stalina na „*karajetsia zakonom*”. W tekście polskim słowo „ustawowej” dopisane, a następnie skreślone ręką Bieruta.

^{aa} W oryginale „*nacyonalnoj*”. W tekście polskim poprawka nie została naniesiona przez Bieruta.

^{bb-bb} Polski tekst art. 69 projektu konstytucji różnił się nieco od rosyjskiego. Poprawki Stalina do tego przepisu zostały następująco oddane przez Bieruta: „1. Polska Rzeczpospolita Ludowa ~~nawiązując do chlubnych tradycji narodu polskiego~~ zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. **Kościół i inne zrzeczenia religijne mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne**. Nie wolno ~~nikogo powstrzymywać przymusem od~~ **zmuszać obywateli do niebrania** udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych. Nie wolno też nikogo zmuszać do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych. 2. ~~Wolność sumienia i wyznania zabezpieczona jest przez rozdział kościoła~~ **Kościół jest oddzielony** od państwa. ~~Szczególne Zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków religijnych określa~~ **szczegółowej** ustawa. 3. Nadużywanie wolności sumienia i wyznania do celów sprzecznych z interesami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest ~~zakazane~~ **ustawowo karalne**”.

sumienia i wyznania. Kościoł i inne związki religijne są wolne^{cc}, **mogą swobodnie sprawować swoje funkcje religijne**. Zabrania się ~~powstrzymywać kogokolwiek przymusem od brania~~ **zmuszać obywateli do niebrania** udziału w sprawowaniu kultu lub obrzędów religijnych. Zabrania się też zmuszać kogokolwiek do udziału w sprawowaniu kultu lub obrzędów religijnych.

2. Kościół jest oddzielony od państwa. Zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuacje prawną i majątkową związków religijnych bardziej szczegółowo określi ustawa.

3. Nadużywanie wolności sumienia i wyznania do celów sprzecznych z interesami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ~~jest zakazane~~ **podlega karze ustawowej**^{bb}.

Art. 70

1. Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność słowa, **druku**, zgromadzeń i wieców, pochodów i demonstracji.

2. Urzeczywistnieniu tych wolności służy oddanie do użytku ludu pracującego i jego organizacji drukarni, zasobów papieru, gmachów publicznych i sal, środków łączności, **radia** oraz innych niezbędnych środków materialnych.

Art. 71

[...]

3. Tworzenie zrzeseń i udział w zrzesczeniach, których cel i działalność sprzeczne są z ustrojem politycznym i społecznym oraz z porządkiem prawnym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, jest zakazane ~~i podlega karze~~.

Art. 75

Każdy obywatel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest obowiązany przestrzegać przepisów Konstytucji, wykonywać ustawy, prze-

---

^{cc} W oryginale „swobodny”.

strzeżać socjalistycznej dyscypliny pracy, szanować zasady współżycia ~~społecznego~~ oraz wypełniać sumiennie swoje obowiązki wobec państwa.

Art. 81

Prawo wybierania posiada każdy ^{dd}~~pełnoletni~~ obywatel polski, **który ukończył 18 rok życia**^{dd}, bez względu na płeć, przynależność narodową i rasową, wyznanie, wykształcenie, czas zamieszkania, pochodzenie społeczne, zawód i stan majątkowy.

Art. 82

Każdy **obywatel** ~~któ~~ posiadający prawo wybierania może być wybrany do terenowej rady narodowej, do Sejmu zaś po ukończeniu 21 lat.

Art. 86

Kandydatury zgłaszają organizacje polityczne i społeczne zrzeszające ~~ludzi~~ **pracy obywateli** w miastach i wsiach.

---

^{dd} W tekście rosyjskim Stalin podkreślił słowo „pełnoletni” [sowierszennoletnij] i dopisał powyżej „(skolko let?)”. Skreślenie tego słowa i uzupełnienie w treści przepisu „dostigszij 18-letniego wozrasta” zostały dokonane ręką Bieruta. Poprawki te Bierut przeniósł również do polskiego tekstu projektu konstytucji.
